

Passie voor Bach

Serenade voor Leopold - deel I

Zondag **27 februari** 2022
De Grote Kerk Enschede
Academiehuis Grote Kerk Zwolle

Kristen Witmer sopraan
Roele Kok bas
Ensemble Himmelsburg
Carla Leurs solo viool
Pieter Dirksen klavecimbel en muzikale leiding

WILMINKTHEATER
MUZIEKCENTRUM
ENSCHDE

phion

Orkest van
Gelderland
& Overijssel

Passie voor Bach

Zondag 27 februari 2022

Ensemble Himmelsburg

Carola Ligt, Gudrun Bourel fluit I en II

Carla Leurs, solo-viool viool I

Janne Soerensen, Kati Tenner viool

Eva Pawolka altviool

René Geesing cello

Erik Olsman contrabas

Pieter Dirksen klavecimbel en muzikale leiding

m.m.v. **Kristen Witmer** sopraan en **Roele Kok** bas

Johann Sebastian Bach (1685-1750)

Concerto voor viool, strijkers en basso continuo in E-groot, BWV 1042

[Allegro] - [Adagio] - Allegro

uit: Clavierbüchlein vor Anna Magdalena Bach, Leipzig 1725

Gedenke doch, mein Geist (in D-groot), BWV 509

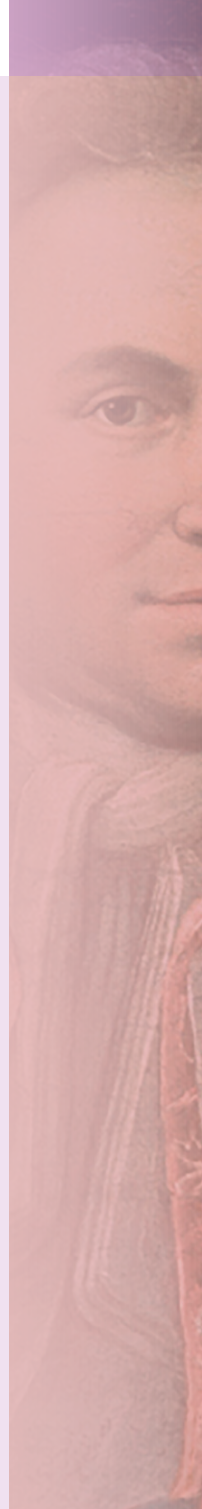
Gib dich zufrieden und sei stille, BWV 512

Recitatief **Ich habe genug** en aria **Schlummert ein**, BWV 82a

Amore traditore, cantate voor bas en klavecimbel, BWV 203

Serenata: **Durchlauchster Leopold**, BWV 173a

De serie *Passie voor Bach* is een co-productie van Wilminktheater en Muziekcentrum Enschede en Phion, Orkest van Gelderland & Overijssel. Ensemble Himmelsburg is samengesteld uit Phion-musici met een diepe passie voor Bach, aangevuld met violsoliste Carla Leurs en klavecijnist en organist Pieter Dirksen, die tevens de muzikale leiding heeft.

Toelichting

Bach in Koeien-Köthen

Een gevangenisstraf van vier weken en een oneervol ontslag op 2 december 1717 maakten een abrupt einde aan de periode van negen jaar die Johann Sebastian Bach als hoforganist en *cammer-musicus* in Weimar had doorgebracht.

Waarschijnlijk stuurde de 32-jarige, ambitieuze musicus met het overtreeden van de hofregels bewust aan op ontslag. Hij had genoeg van de wispelturigheid van de strenge hertog, het gekonkel onder de hovelingen en de vriendjespolitiek die er de oorzaak van was dat hij het hoogste muzikale ambt, dat van kapelmeester, recentelijk aan zijn neus voorbij had zien gaan. Bach was dus niet erg bedroefd toen hij met zijn echtgenote Maria Barbara, haar ongehuwde zuster Friedelina en hun vier kinderen met de postkoets de hertogelijke stad verliet.

De reis ging naar het ongeveer 150 kilometer noordelijker gelegen provinciestadje Köthen in het vorstendom Anhalt. Het stadje telde 5000 inwoners, het hele vorstendom nauwelijks het dubbele. In de grote steden in het aangrenzende Saksen stond het vanwege de veeteelt en de veemarkten die hier plaatsvonden

bekend als *Kuh-Cöthen*. In dit Koeien-Köthen

ontving de muziekminnende prins Leopold de musicus met open armen én een flink maandsalaris. Bach kreeg de leiding over een hofkapel met 17 uitstekende en goedbetaalde musici die door de pas 23-jarige prins naar het kleine vorstendom waren gehaald. Niet om kerkmuziek uit te voeren, want de prins was gereformeerd en er klonk geen muziek in zijn slotkapel, maar om te musiceren bij ontvangsten en ter verstrooiing van de prins en zijn familie. Dat roept vragen op. Bach maakte er namelijk geen geheim van dat hij een '*regulierte Kirchenmusik zu Gottes Ehren*' als '*Endzweck*' in zijn leven zag. Hij was bovendien wijd en zijd beroemd als organist van grote klasse, maar in Köthen zou hij het orgel de komende zes jaar niet bespelen. Doorslaggevend voor Bach waren dus de positie, het salaris en de mogelijkheid als leider van een uitstekend ensemble deze lokale muziek verslaafde 'Zonnekoning' te dienen. Bovendien gaf Leopold zijn kapelmeester alle vrijheid om ook buiten zijn vorstendom orgels te beoordelen en te bespelen.

Vanaf 1718 vertrekt Bach, waarschijnlijk jaarlijks, gedurende de maand juni met zeven collega-musici van de hofkapel met de vorst naar het kuuroord Karlsbad in Bohemen. Daar verzorgt Leopold ontvangsten voor vrienden en bekenden, die omlijst worden door zijn eigen hofmusici. Om te kunnen pronken met Bachs uitzonderlijke talent op het klavecimbel, geeft de prins de opdracht Bachs eigen instrument naar Karlsbad te transporteren.

De reis naar Karlsbad in 1720 had voor Bach een tragische afloop. Bij thuiskomst blijkt dat zijn vrouw Maria Barbara is gestorven en reeds begraven. Het moet voor Bach en zijn kinderen, die tussen de 13 en 5 jaar oud waren, een traumatische ervaring zijn geweest. Veel tijd om te rouwen was er echter niet. Het werk eiste zijn aandacht op en een weduwnaar met jonge kinderen werd in de 18e eeuw geacht zo snel mogelijk een nieuwe 'huisvrouw' te zoeken.

In de zomer van 1721 wordt de jonge sopraan Anna Magdalena Wilcke, dochter van een hoftrumpettist uit het Saksische Weissenfels, in Köthen benoemd tot *Cammer-Musicantin*. Haar titel en bijbehorende salariëring geven aan dat zij een hofmusicus met een speciale status is. Op het moment dat zij in dienst treedt is zij waarschijnlijk al verloofd met Bach en op 13 december 1721 treedt zij met hem in het huwelijk.

Er zal in huiselijke kring in Köthen veel zijn gemusiceerd. Oudste dochter Catharina Dorothea en haar broertjes Wilhelm

Friedemann, Carl Philipp Emanuel en Johann Gottfried Bernhard krijgen muziekonderwijs van hun vader en eveneens van hun nieuwe moeder. Er werden muziekboekjes aangelegd waarin favoriete stukken ter lering en ter vermaak een plaats krijgen. Wilhelm Friedemann krijgt in 1720 zo'n boekje en in zowel 1722, kort na haar huwelijk met Bach, als in 1725, toen de familie al in Leipzig woonde, legt Anna Magdalena een eigen *Clavier-Büchlein* aan. Van het eerste boekje is slechts een gedeelte bewaard gebleven met uitsluitend klaviercomposities van Bach, maar het tweede boekje laat zien dat er naast geliefde aria's en klavecimbelstukken van zijn hand, ook populaire 'hits' van andere musici een plaats kregen. Op het programma vandaag de aria *Gedenke doch, mein Geist* (BWV 509) en het koraal *Gib dich zufrieden* (BWV 512), indertijd bekende melodieën, hier in zettingen van Bach. Daarnaast horen we het recitatief *Ich habe genug* en de aria *Schlummert ein* die Bach in Leipzig in zijn kerkcantate voor 2 februari 1727 voor bas (BWV 82) opnam. Bach vervaardigde ook een versie van die cantate voor sopraan, met fluit in plaats van hobo als obligaatsolo-instrument. En dan is er dus ook nog het afschrift voor sopraan en basso continuo uit het boekje dat sopraan Anna Magdalena sinds 1725 voor eigen gebruik aanlegde.

De korte Italiaanse 'cantata da camera' *Amore traditore* (BWV 203) voor bas en klavecimbel is een beetje een vreemde eend in het oeuvre van Bach. Het gaat om een Italiaanse tekst die ook gebruikt werd door componist Nicolò Fago, in een vorm

die specifiek is voor Italiaanse cantates van die tijd: twee aria's verbonden door een kort recitatief. Dit genre was heel populair aan het hof van Leopold, maar van Bach zelf zijn maar twee van dergelijke werken bekend. We vermoeden dat de cantate – waarschijnlijk op basis van een versie voor sopraan, de meer gebruikelijke stem voor dit soort werken – bewerkt werd voor de bas Johann Gottfried Riemschneider, die in 1719 het hof van Leopold bezocht. In de cantate bezingt de zanger dat hij teleurgesteld is in de verraderlijke Amor en niet langer in diens ketenen wil lijden.

Van de muziek die Bach aan het hof in Köthen componeerde is heel veel verloren gegaan. Muziekwetenschapper Christoph Wolff vermoedt dat het gaat om ruim 200 composities. Met uitzondering van de *Brandenburgse Concerten* is er geen enkel bewijs dat de weinige instrumentale composities die wél bewaard zijn gebleven, ook daadwerkelijk in Köthen zijn geschreven. Het *Vioolconcert in E-groot* (BWV 1042) is bijvoorbeeld slechts bewaard gebleven in een afschrift uit 1760, maar op grond van de stijlkenmerken bestaat het vermoeden dat het tussen 1718 en 1723 in Köthen werd gecomponeerd. In dit concert zet Bach het Italiaanse soloconcert, zoals dat door Vivaldi bekendheid kreeg, naar zijn eigen hand. Vooral in het langzame middendeel is Bachs grote gevoel voor lyrische lijnen goed herkenbaar.

In het slot van Köthen werden de verjaardag van prins Leopold op 10 december en de nieuwjaarsdag groots gevierd. Voor die gelegenheden schreef Bach een aantal *Serenatas*, cantates die in de avond werden opgevoerd en waarin de vorst door de uitvoerende zangers lof wordt toegezongen. Van ongeveer tien composities zijn de gepubliceerde teksten en soms ook wat muzikale fragmenten teruggevonden. Slechts twee serenades zijn compleet bewaard gebleven. Eén daarvan is *Durchlauchster Leopold* (BWV 173a). In deze uit acht delen bestaande cantate bezingen een sopraan en een bas, die we als allegorische figuren kunnen zien, de kwaliteiten van prins Leopold. De cantate is waarschijnlijk op 10 december 1722 uitgevoerd in het slot van Köthen. Deel 4, het duet *Unter seinem Purpursaum*, is door Bach gecomponeerd als een daadwerkelijk dansbaar menuet waarvan de diverse strofes afwisselend zijn geïnstrumenteerd en in de opstijgende toonsoorten G, D en A staan. Ook de volgende twee aria's en het slotduet (wederom een menuet) van de serenade zijn vormgegeven als Franse dansen, waarmee de hele cantate de onmiskenbare sfeer van elegante hofmuziek krijgt.

Ben Coelman, 2022

Liedteksten

BWV 509

Gedenke doch, mein Geist, zurücke
ans Grab und an den Glockenschlag,
da man mich wird zur Ruh begleiten,
auf dass ich klüglich sterben mag.
Schreib dieses Wort in Herz und Brust:
Gedenke, dass du sterben musst.

BWV 512

Gib dich zufrieden und sei stille
in dem Gottes deines Lebens.
In ihm ruht aller Freuden Fülle,
ohn ihn mühst du dich vergebens.
Er ist dein Quell und deine Sonne,
scheint täglich helle zu deiner Wonne.
Gib dich zufrieden, zufrieden.

BWV 82a

1. Rezitativ

Ich habe genug!
Mein Trost ist nur allein,
Dass Jesus mein und ich sein eigen möchte sein.
Im Glauben halt ich ihn,
Da seh ich auch mit Simeon,
Die Freude jenes Lebens schon.
Lasst uns mit diesem Manne ziehn!
Ach! möchte mich von meines Leibes Ketten
Der Herr erretten!
Ach! wäre doch mein Abschied hier,
Mit Freuden sagt ich, Welt, zu dir:
Ich habe genug!

2. Aria

Schlummert ein, ihr matten Augen,
Fallet sanft und selig zu!
Welt, ich bleibe nicht mehr hier,
Hab ich doch kein Teil an dir,
Das der Seele könnte taugen.
Hier muss ich das Elend bauen,
Aber dort, dort werd ich schauen
Süßen Frieden, stille Ruh.

BWV 203

1. Aria

Amore traditore,

Tu non m'inganni più.

Non voglio più catene,

Non voglio affanni, pene,

Cordoglio e servitù.

Verraderlijke Amor

jij zal mij niet meer bedriegen.

Ik wil geen ketenen meer,

geen angsten wil ik, geen verdriet

geen rouw of slavernij.

2. Recitativo

Voglio provar,

Se posso sanar

L'anima mia dalla piaga fatale,

E viver si può senza il tuo strale;

Non sia più la speranza

Lusinga del dolore,

E la gioja nel mio core,

Più tuo scherzo

sarà nella mia costanza.

Ik wil proberen of ik mijn ziel

kan genezen

van de dodelijke verwonding

en kan leven zonder jouw pijl.

Nooit meer die valse hoop

van lijden

en vreugde in mij hart.

Niet langer zullen jouw spelletjes

mijn standvastigheid verstoren.

3. Aria

Chi in amore ha nemica la sorte,

È follia, se non lascia d'amar,

Sprezzi l'alma le crude ritorte,

Se non trova mercede al penar.

Wie in de liefde het lot als vijand heeft

is dwaas wanneer hij de liefde niet afwijst.

Laat de ziel de wrede boeien verachten,

als zij geen genade voor haar lijden vindt.

BWV 173a

1. Recitativo (S)

Durchlauchtster Leopold,
Es singet Anhalts Welt
Von neuem mit Vergnügen,
Dein Köthen sich dir stellt,
Um sich vor dir zu biegen,
Durchlauchtster Leopold.

2. Aria (S)

Güldner Sonnen frohe Stunden,
Die der Himmel selbst gebunden,
Sich von neuem eingefunden,
Rühmet, singet, stimmt die Saiten,
Seinen Nachruhm auszubreiten!

3. Aria (B)

Leopolds Vortrefflichkeiten
Machen uns itzt viel zu tun.
Mund und Herze, Ohr und Blicke
Können nicht bei seinem Glücke,
Das ihm billig folget, ruhn.

4. Aria (S, B)

Unter seinem Purpursaum
Ist die Freude
Nach dem Leide,
Jedem schenkt er weiten Raum,
Gnadengaben zu genießen,
Die wie reiche Ströme fließen.

Nach landesväterlicher Art
Er ernähret, Unfall wehret;
Drum sich nun die Hoffnung paart,
Dass er werde Anhalts Lande
Setzen in beglückten Stande.

Doch wir lassen unsre Pflicht
Froher Sinnen
Itzt nicht rinnen,
Heute, da des Himmels Licht
Seine Knechte fröhlich machet
Und auf seinem Zepter lachet.

5. Recitativo (S, B)

Durchlauchtigster, den Anhalt Vater nennt,
Wir wollen dann das Herz zum Opfer bringen;
Aus unsrer Brust, die ganz vor Andacht brennt,
Soll sich der Seufzer Glut zum Himmel
schwingen.

6. Aria (S)

So schau dies holden Tages Licht
Noch viele, viele Zeiten.
Und wie es itzt begleiten
Hohes Wohlsein und Gelücke,
So wisse es, wenn es anbricht
Ins Künftige, von Kummer nicht.

7. Aria (B)

Dein Name gleich der Sonnen geh,
Stets während bei den Sternen steh!
Leopold in Anhalts Grenzen
Wird im Fürstenruhe glänzen.

8. Chorus (S, B)

Nimm auch, großer Fürst, uns auf
Und die sich zu deinen Ehren
Untertänigst lassen hören!
Glücklich sei dein Lebenslauf,
Sei dem Volke solcher Segen,
Den auf deinem Haupt wir legen!

Orkest van
Gelderland
& Overijssel

Save the date!

Het laatste concert in de serie Passie voor Bach,
Serenade voor Leopold - deel 2 vindt plaats
op **8 mei 2022** in Enschede en Zwolle.